

ВИЗНАЧАЛЬНІ ЧИННИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

DETERMINING FACTORS AND PECULIARITIES OF UKRAINIAN POLITICAL MENTALITY

Рубан А.О.,

*кандидат філософських наук,
доцент кафедри політології*

Університету Григорія Сковороди в Переяславі

У статті автор аналізує поняття «політична ментальність», яке характеризує вплив національної ментальності як цілісної системи та її окремих елементів на політичні процеси, а також зворотну дію політичної сфери на ментальні риси народу.

Зауважується, що у формуванні політичної ментальності суспільства головне місце належить політичній культурі. Політична культура є важливою складовою духовного життя суспільства, знаходить своє відображення у політичній свідомості. В цьому контексті цінність політичної культури полягає в тому, що вона дозволяє виявити глибинні основи специфіки політичної поведінки різних соціальних спільнот, виявити їх менталітет політичний як єдність духовних, чуттєвих, емоційних та дієвих форм політичного буття народу в державі. Обґрунтовується те, що менталітет політичний формується суспільним середовищем, у якому проходить політичне життя людини і суспільства. Менталітет політичний безпосередньо зумовлений станом громадянських та політичних прав і свобод у країні, менталітет політичний представляє політичне життя країни, ілюструє політичний побут з певною політичною культурою, звичаями, традиціями, спілкуванням.

Аргументується, що успішне творення державно-політичного організму на новому витку національної історії залежатиме від того, наскільки українська державницька ідея увійде у свідомість громадян України, адекватно відповідатиме сутності ментальності та особливостям менталітету українського народу.

Серед базових рис політичного менталітету українства виокремлено демократизм, конституціоналізм, екзистенціальний індивідуалізм, егалітаризм. У цьому зв'язку новітня українська ідея полягає у створенні суверенної держави, яка б основні риси політичного менталітету українства використала як головні постулати ідеології свого розвитку.

Ключові слова: ментальність політична, динаміка політичних перетворень, дискурс політичної ментальності, генетичний дух, самобутність культури.

In the present article, the author attempts to analyze the notion of “political mentality” which characterizes the influence of national mentality as an integral system, and the influence of its specific elements on political processes, as well as to explore the retroactive effect of the political field on mental peculiarities of the nation.

It is noted that the primary role in forming political mentality of the society belongs to political culture. This type of culture is an important element of the spiritual life of the society, and it is reflected in political consciousness. In this context, the value of political culture consists in allowing to reveal the in-depth foundations of specific political behavior inherent to various social communities, and to view their political mentality as a unity of spiritual, sensuous, emotional and active forms of people’s existence within the state. It is justified that political mentality is formed by the social environment that serves as the background for political life of a person and the society alike. Political mentality is directly predetermined by the state of civic and political rights in the country, and this mentality represents the country’s political life, illustrating its everyday flow with certain political culture, customs, traditions, communication etc.

It is argued that successful creation of a state and political body at the new stage of national history will depend on how deeply the Ukrainian statist idea becomes rooted in the minds of its citizens, and on how accurately it reflects the essence of their mindset and peculiarities of Ukrainian mentality.

Democratism, constitutionalism, existential individualism and egalitarianism are distinguished as basic features of Ukrainian political mentality. In this connection, the new Ukrainian idea consists in building a sovereign state that would use the main features of Ukrainian political mentality as the primary postulates for the ideology of its development.

Key words: political mentality, dynamics of political transformations, political mentality discourse, genetic spirit, authenticity of culture.

Україна завжди була й залишатиметься частиною Європи, але були дуже складні часи в житті українського народу, коли його землі розривали більш потужні держави, нав’язуючи свою модель бачення світу, релігію, віру, цінності. І не завжди ця нова модель для частини пригнобленої України ґрунтувалася на європейських цінностях і нормах, більше того, у деяких випадках вона віддаляла

українців від Європи. Євразійська, візантійська, азіатська моделі майбутнього розвитку України постійно протистояли її одвічному бажанню йти європейським шляхом, бути частиною європейської спільноти.

Декларуючи нашу прихильність до європейської та євроатлантичної інтеграції, ми повинні неупереджено поглянути на дуже складний

феномен політичної ментальності й побачити як ідентичність, так і відмінність між нами та європейцями. А те, що у нас є ментальні відмінності з європейцями, сумніватися не доводиться, оскільки існують відмінності й між народами Європейського Союзу, що їх об'єднав.

Найбільш повне висвітлення проблематики сутності ментального виміру української регіональної цивілізації, її феномен, історичні витоки й основні етапи розвитку від найдавніших часів до сьогодення здійснили Я. Калакура, О. Рафальський, М. Юрій [1].

Проблему генезису та функціонування ментальності у феноменах духовного життя нації, зокрема впливу ментальності на формування політичної культури нації найглибше здійснено у працях І. Грабовської [2], Н. Калини [3], В. Киричука [4], М. Козловця [5], О. Рудакевича [6], І. Старовойта [7], О. Терент'євої [8] та ін.

Та, незважаючи на комплексність і всебічність сучасного наукового вивчення проблем української ментальності, нинішнім дослідженням бракує політологічного погляду на проблематику, тобто аналізу ментальності з точки зору потреб і вимог політичної сфери.

Мета дослідження – проаналізувати сутність поняття та виокремити визначальні чинники української політичної ментальності.

Усвідомлення того, що народи відрізняються один від одного «власним неповторним духом», характерне вже для філософської думки Античності й Середньовіччя. Проте тогочасні дослідження мали радше описовий характер і практично-рекомендаційну спрямованість, що полягала в ґрунтовному аналізі традицій і звичаїв різних народів, їхньому ставленню до тих чи інших суспільних явищ і процесів. Разом з тим уперше в чіткій формі ідею прообразів пізнання та культури висловив Платон, який посилався на віковічні ейдоси, що стоять за діяннями людини.

Епоха Нового часу позначена зростанням участі громадян у вирішенні історичної долі власних держав, що прискорило процес формування європейських націй, а відтак загострило питання щодо ментальних відмінностей між народами в предметному полі тогочасної соціально-політичної філософії.

У епоху Просвітництва відмінності між менталітетами різних народів досліджувалися переважно крізь призму географічного детермінізму, що загалом відповідало провідним тенденціям тогочасного філософування. Значний внесок у дослідження цього соціального феномена здійснив Йоганн-Готфрід Гердер, який обґрунтував детермінованість рис менталітету певної нації способом її життя, системою суспільного виховання, особливостями політичного ладу, а необ-

хідною умовою розуміння його змісту називав вивчення історії народу, його культури.

Зокрема, він зазначав, що єдиний характер народу (тобто його менталітет) «визначає їх спосіб життя, і ведення господарства, і виховання, і форму правління, і хід справ, і звичаї війни і миру... І чесноти, і пороки – все це особливий, неповторний характер! [9]». Цей «генетичний дух, характер народу, – зауважував мислитель, – це взагалі річ вражаюча і дивна. Його не можна пояснити, не можна і стерти з лица землі: він старий, як нація, старий, як ґрунт, на якому жив народ [9, с. 314]».

У своєму дослідженні «Про людину» Клод Адріан Гельвецій розглядає характер народу, властивості характеру, аналізує причини, які привели до формування цих властивостей. «Кожна нація, – пише мислитель, – має свій особливий спосіб бачити й почувати, який становить її характер; і в усіх народів цей характер або раптово змінюється, або поволі переінакшується залежно від раптових чи непомітних змін, які відбуваються у формі їх урядування, отже, в громадському вихованні [10, с. 143]».

Поняття «менталітет» склалося на початку ХХ ст. у руслі західноєвропейської культурної традиції і спочатку використовувалося як одна з характеристик раціональних основ духовного життя суспільства. Воно свідчило про відмінність характеру і джерел мислення, що існували в громадянському суспільстві, у порівнянні з основами власне політичних переконань. Згодом, поряд з внутрішнім ускладненням змісту поняття «менталітет» стало застосовуватися для характеристики складу мислення соціальної спільності, групи не тільки в національній, релігійній та інших неполітичних сферах життя, але і в політиці. В залежності від менталітету, що склався, соціальна спільність – клас, народ, нація та інші володіють певною сприйнятливістю до того або іншого типу ідеології, культурних норм, політичних вимог тощо. Менталітет має спроможність виявляти відносно автономний вплив на політичну поведінку суб'єктів.

Поняття «політичний менталітет» використовується для характеристики в узагальненому вигляді властивостей та особливостей соціальної та політичної психології людей, конкретно політичної свідомості та самосвідомості.

Політичний розвиток на теренах України засвідчив, що трансформація менталітету політичного є досить тривалим і болісним процесом, що пов'язаний з труднощами відмови від колишнього «психологічного оснащення», з певною інерційністю та специфічністю типу «опірністю» колишнього менталітету політичного, з небезпекою деструктивних наслідків, труднощами та складністю формування нового менталітету політичного у процесі розвитку суспільства.

Менталітет політичний формується суспільним середовищем, у якому проходить політичне життя людини і суспільства. Він безпосередньо зумовлений станом громадянських та політичних прав і свобод у країні, ілюструє політичний побут з певною політичною культурою, звичаями, традиціями, спілкуванням. Менталітет політичний нації містить у собі сприйняття політики, політичну поведінку нації, прагнення народу, пов'язані з політичними діями, настроями тощо.

У своєму дослідженні «Ментальний вимір української цивілізації» українські науковці розглядають еволюцію ментального образу українців під впливом зародження писемності, прийняття християнства, формування козацтва, розвитку книгодрукування, університетської освіти, науки, міжконфесійного діалогу, засвоєння духовних цінностей епохи Ренесансу і Просвітництва, історіософії Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, Михайла Грушевського та ін. [11].

Український дослідник М. Козловець крізь призму ментальності українців розглядає процеси державного будівництва в сучасній Україні та звертає увагу на особливостях територіального, культурно-господарського розвитку і самобутності етнічної еволюції українців як народу. Доводить те, як специфічний спосіб сприйняття і розуміння етносом свого внутрішнього світу та зовнішніх обставин ментальність разом із матеріальними чинниками інтегрує народ, націю в єдине ціле, відкриває шлях до побудови ефективної держави. Також обґрунтовує те, що успішне творення державно-політичного організму на новому витку національної історії залежатиме від того, наскільки українська державницька ідея увійде у свідомість громадян України, адекватно відповідатиме сутності ментальності та особливостям менталітету українського народу [5].

Монографію «Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції [12]» присвячено дослідженню політико-правової ментальності українського соціуму в умовах європейської інтеграції, історії формування політико-правового менталітету українського народу, базовим характеристикам сучасної політико-правової ментальності українського суспільства, історії, сучасному дискурсу, перспективам розвитку європейської інтеграції, впливу політико-правової ментальності на модернізацію політичної та соціокультурної систем українського суспільства за європейським вектором розвитку, особливостям формування європейських цінностей політико-правової ментальності українства на сучасному етапі вітчизняного державотворення.

У науковому ужитку терміни «ментальність» і «менталітет» доволі часто ускладнюються неоднозначністю їх трактування, через абстрактність

або схематичність визначень, через що в суспільно-політичній практиці втрачається пояснювальна сила цих концептів.

Одним із суттєвих моментів політичної ментальності стає процес відображення у свідомості людей соціальних відносин, що склалися, формування схеми сприйняття, оцінки людьми свого становища в соціумі.

Ментальність – це вираження на рівні культури народу історичної долі країни, як деяка єдність характеру історичних задач та способів їхнього вирішення, що закріпилися в народній свідомості, у культурних стереотипах. Ментальність – це своєрідна пам'ять народу про минуле, психологічна детермінанта поведінки мільйонів людей, вірних своєму історичній «коду» у будь-яких обставинах, не виключаючи катастрофічних. Менталітет також визначають як продукт конкретно-історичного місцезнаходження людини в складно структурованій суспільній реальності, його джерело при цьому варто шукати у соціокультурному бутті особистості. Об'єктивні соціально-економічні умови життя людини формують деякі структури духовного життя, фундаментальні стійкі структури свідомості.

Будь-яка нація має оригінальну структуру, що сприймається людьми як цілісність. Ця цілісність припускає спільність поведінкових рис, що передаються від покоління до покоління. Риси ці не випадкові, вони виробляються в процесі адаптації людей в етнічному й ландшафтному середовищі та утворюють стереотип поведінки нації, що, у свою чергу, є фундаментом етнічної традиції, включаючи культурні і світоглядні основи, форми спільного проживання і господарювання – неповторні за своїми особливостями у будь-якому етносі. Звідси випливає, що немає людей поза етносом, поза приналежністю до національного. Людина може не знати про своє походження, забути рідну мову (чи не знати її зовсім), не мати властивих для даної нації релігійних або атеїстичних уявлень, але без поведінки в колективі вона жити не може. А національна приналежність визначає характер поведінки.

Як зазначає О. Рудакевич, ментальність політична – поняття, яке характеризує вплив національної ментальності як цілісної системи та її окремих елементів на політичні процеси, а також зворотню дію політичної сфери на ментальні риси народу. Підставою для виокремлення цього поняття є можливість диференціації об'єкта ментального відображення і виділення в ньому політичні компоненти. Настанови ментальності політичної, як і ментальності загалом, є виявом колективного несвідомого. У ній вирішальне значення мають архетипи, їх певне поєднання. О. Рудакевич зауважує, що «у структурі української національної політичної культури важливу

роль відіграють такі ментальні риси як інтровертивність (зосередження особи на проблемах внутрішнього світу), індивідуалізм (прагнення до особистої свободи без належного ставлення до колективних проблем), ескапізм (намагання втекти від дійсності в світ ілюзій і фантазій), громадоцентризм (схильність до творення малих та інтимних груп-спільнот), демократизм (повага до прав і свобод іншої людини, волелюбність і рівноправ'я), ексекютивність (перевага жіночого начала), кордоцентричність (виявляється в сентиментальності, чутливості, розбудові моральних засад), емоційність (перевага емоційного начала перед інтелектом і волею), толерантність (терпимість та повага до інших) [6, с. 217]». Дослідник виокремлює, що ментальність політична народу трансформується зі зміною його політичного статусу. В умовах підневільного стану розвивається мімікрія, конформізм, формальне сприйняття суспільних ідеалів і норм, консерватизм, комплекс «меншовартості». Із здобуттям суверенітету поступово відновлюються автентичні риси ментальності, що є важливою умовою формування адекватної життєвим інтересам національної політичної культури.

Українські дослідники О. Рафальський і З. Самчук доповнюють, що до складу базових особливостей політичного менталітету українства найчастіше відносять інтроверсійність, кордоцентричність, екзистенційний індивідуалізм, егоцентризм, ескапізм, світоглядну провінційність і невибагливість, консерватизм, соціальний егалітаризм, аполітичність, анархічність тощо. Те, що стосується ідеологічного і в цілому суспільно-політичного профілю українського соціуму, то він значною мірою заданий засвоєними історичними уроками [13].

Як зазначає І. Поліщук, «упродовж усієї історії розшматований український народ був змушений більше підкорятися іноземцям, аніж будувати власну державу. Тому для більшості поколінь українців державна влада сприймалася як щось чужинське. Держава часто уособлювалася з національним та соціальним примусом. Звідси – від генерації до генерації трансливався негативний стереотип у ставленні до державних справ узагалі [14, с. 44]».

Як зауважують О. Рафальський та З. Самчук «драматизм і трагедійність історичного становлення зумовили переважання в українському ментальному середовищі світоглядного егалітаризму над ідеєю державної незалежності як необхідної передумови національної свободи. Український

менталітет упродовж усієї історії становлення здебільшого віддавав перевагу ідеї рівності, а не свободи. Втеча від свободи – до природи чи в кордоцентризм – може тлумачитися як наслідок і своєрідна соціально-психологічна компенсація державної, політичної і в цілому історичної упослідженості, неповноцінності: не маючи можливості для соціально-історичної суверенізації, український тип ментальності шукав і знаходив такі форми суверенітету, які не залежали від зовнішніх політичних, ідеологічних та світоглядних регламентацій. Виконуючи вкрай необхідну адаптативну та психотерапевтичну функцію, інтровертивний індивідуалізм українства водночас, як влучно зазначав Дмитро Донцов, був очевидним «пораженством», закріпленням історичної окраденості й упослідженості на рівні узвичаєних стереотипів та нормативів життєдіяльності. Володимир Винниченко зазначав, що українцям притаманний феномен «двох орієнтацій», а головною для українського політичного менталітету є ідея національної незалежності – причому, не стільки «незалежності для», скільки «незалежності від [13]».

Отже, менталітет політичний формується суспільним середовищем, у якому проходить політичне життя людини і суспільства, безпосередньо зумовлений станом громадянських та політичних прав і свобод у країні, ілюструє політичне життя з певною політичною культурою, звичаями, традиціями, спілкуванням тощо.

Політичну ментальність пов'язують із різними формами самоорганізації суспільства. Різноманітність форм політичного життя, ставлення людей до політичної влади, легітимність останньої, традиційні форми правління, популярність політичних партій та політичних лідерів – усе це є змістом політичної ментальності.

У функціях української ментальності виокремлюють такі групи чинників: природно-географічні, культурно-історичні та соціетнічні. Наприклад зміна впливу різних сусідів, постійна мінливість етнічних, територіальних, воєнних, культурно-мовних, державно-політичних факторів відбиваються на його психології, свідомості, духовному самовідчутті.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі можуть бути направлені на подальше осмислення та дослідження факторів політичної ментальності українського соціуму в сучасних умовах трансформації, європейської інтеграції та російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза, 2017. 560 с.
2. Грабовська І. Проблема засад дослідження української ментальності та національного характеру. *Сучасність*. 1998. № 5. С. 58–70.

3. Калина Н., Черный Е., Шоркин А. Лики ментальности и поле политики. Київ: Агропромиздат України, 1999. 332 с.
4. Киричук В. Ментальність. Суть, функції, ґенеза. Ментальність. Духовність. саморозвиток особистості. Київ ; Луцьк, 1994. Ч. 1.
5. Козловець М. Ментальність українського народу і процеси державотворення. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2018. С. 48-53. URL. <http://eprints.zu.edu.ua/>.
6. Рудакевич О. Ментальність політична. Новітня політична лексика (неологізми, okazіоналізми та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін. [за заг. ред. Н. М. Хоми]. Львів, «Новий світ -2000», 2015. 492 с.
7. Старовойт І. Західноєвропейська та українська ментальності: збіг і своєрідності. Філософсько-історичний аналіз : автореф. дис. ... д-ра філос. наук : 09.00.03. Київ, 1997. 31 с.
8. Терент'єва О. Менталітет як чинник розвитку державотворення в Україні: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Харків, 2010. 18 с.
9. Гердер И. Идеи к философии истории человечества URL: https://bib.convdocs.org/v19299/гердер_и.г._идеи_к_философии_истории_человечества.
10. Гельвецій К. Про людину, її розумові здібності та її виховання [Пер. з фр. В. Підмогильного]. Київ: Основи, 1994. 183 с.
11. Калакура Я., Рафальський О., Юрій М. Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза, 2017. 560 с.
12. Безрук О., Бліхар В., Герасіна Л. та ін. Політико-правова ментальність українського соціуму в умовах європейської інтеграції : монографія [за ред. М. Требіна. Харків : Право, 2019. 744 с.
13. Рафальський О. О., Самчук З. Ф. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. Київ, ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 688 с.
14. Поліщук І. Традиційні настанови політичної ментальності українства. *Нова політика*. Київ, 2000. № 5. С. 42-50.